

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/1-2

TUSOR PÉTER

NEMESI ÉS POLGÁRI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI TÖREKVÉSEK
A KATOLIKUSOK ÉS REFORMÁTUSOK KASSAI
RECEPTA RELIGIÓVÁ VÁLÁSÁBAN

(A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban)

A koraujkori magyar (királyi és fejedelemségi) országgyűlések legégetőbb problémáinak egyike az ún. valláskérdés volt. Gyakran indulatok viták nyomán született törvénycikkek hosszú sora igyekezett szabályozni: biztosítani és korlátozni a különböző felekezetek hitéletének feltételeit. Az egyes, gyakran helyi szinten rendelkező, vagy éppen európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű általános *articulusok* (mint pl. az 1568. évi tordai és az 1705. év szécsényi országgyűlés vallásügyi törvényei) előzményei, létrejöttének körülményei nagyrészt régóta ismeretesek, de meg kell jegyezni, hogy a cikkelyek gyakorlatba való átültetéséről már jóval kevesebb szó esett.¹ Hazai viszonylatban különös hangsúlyt nyer tehát a diétákon állandóan napirenden lévő vallásügy problematikája, amely a rendiség és abszolutizmus, a kor gondolkodását meghatározó protestáns majd katolikus reform, a legkülönbélebb társadalmi rétegek érdekérvényesítésének legfontosabb kifejezőjévé vált az országos és helyi, egyéni és közösségi politizálás tekintetében – sokszor a legapróbb esetekig lemenően.

BENDA KÁLMÁN sürgette egy, a királyi Magyarország rendi gyűléseiről tartott előadása vitájában annak tisztázását, vajon a közéleti vezető garnitúra az országgyűlésen szerezt-e politikai jártasságát, vagy ott csak érvényesítette már korábbi, különösen a vármegyegyűléseken szerzett tapasztalatait, s vajon a politikai magatartások formái és hagyományai ho-

1 A kérdésnek négykötetes monográfiát szentelt ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1881–1897. Egyéb részletező ill. átfogó értekezések többek között: szintén tőle *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényezikkek története*, Budapest 1890; HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor lemondása* (Székfoglaló értekezés), Budapest 1929 és *Az 1642. évi meghűsült országgyűlés időszaka*, Budapest 1930. L. még PETTKÓ BÉLA: *Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés története*, klny. Történelmi Tár 14 (1891); FABÓ ANDRÁS: *Az 1662-diki országgyűlés*, Budapest, 1873; JEAN BERANGER: *Les „Gravamina” Remondstrances des diètes de Hongrie de 1655–1681*, Paris 1973; valamint R. VÁRKONYI ÁGNES: *Pro quiete regni – for the peace of the realm. The 1568 law on religious tolerance in the Principality of Transylvania*, *The Hungarian Quarterly* 34 [130] (1993) 99–112 s. *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705*, A szécsényi országgyűlés 1705-ben (szerk.: Praznovszky Mihály), Szécsény 1995, 7–58; és újabban TATJANA GUSSAROVA: *A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére (szerk. Tusor Péter), 308–319. Természetesen nem feleldhetjük a MOE és EOE sorozatok számos vonatkozó iratát.

gyan öröklődtek nemzedékről nemzedékre?² A véleménynyilvánításnak azonban volt még egy olyan köztes intézménye, ahol a legszűkebb főúri és főpapi elit foglalhatott állást országos jelentőségű vagy annak tartott kérdésekben – az alkalomtól s az ügy fontosságától függően hol szóban, hol írásban. A középkori ún. tágabb és szűkebb királyi tanács közös utódának, a *Consilium Hungaricum*, vagyis a Magyar Tanács tagjainak sajnos csak elvétve ránk maradt, a *missilis* kialakult szabályai szerinti formában, gondosan megfogalmazott *opiniói* az országgyűlési emlékekhez hasonlítható értékes kútfők.³ A konkrét esetek kapcsán, különböző személyek által kialakított álláspontok együttes vizsgálata nem csak a rendi dualizmus működésére enged résnyi, mégis különlegesnek mondható rálátást, hanem a véleményt nyilvánítók – köztük Zrínyi Miklós, Lippay György, Forgách Ádám – felkészültségéről, aktuális tájékozottságáról, azaz némileg a kor világi és egyházi vezetőrétegének gondolkodásmódjáról meglévő ismereteink is gyarapíthatók ezáltal.

Az alábbiakban egy, a vallás kérdésében született, kisebb jelentőségű, ám – főleg a szabad királyi városok történetére kiható – következményei miatt rendkívül tanulságos országgyűlési határozat végrehajtása kapcsán, az uralkodó felszólítására írásban benyújtott tanácsosi vélemények összehasonlító értékelését végezhetjük el.

Az ország rendjeinek eredetileg az 1644–1645-ös Habsburg–erdélyi konfliktust lezáró linzi béke becikkelyezése végett összehívott 1646/1647. évi gyűléséről Kassa köve-
teinek dolgukvégezetlenül kellett távozniuk. Nem tudtak eleget tenni a városi tanács
abbéli utasításának, hogy minden lehető eszközzel hiúsítsák meg a kiváltságaikat sértő
törvények elfogadását. Nem voltak képesek megakadályozni várost birtokló erdélyi fe-
jedelem, valamint Abaúj vármegye abbéli törekvését sem, hogy biztosítsák a kassai re-
formátusoknak nyilvános vallásgyakorlásuk feltételeit. Ráadásul Rákóczi és a várme-
gye közbelépése paradox módon a katolikusok hasonló igényét is érvényre juttatta. A
18. és 19. artikulusokban az országgyűlés szigorúan meghagyta, hogy Kassán

...az ország törvényei és az oklevelek értelmében szabad legyen a templom, paplak és iskola
számára elégséges és alkalmas hely kijelölésével, a katolikus vallást ismét gyakorlatba venni, pa-
pokat tartani és az szokott módon minden szertartással együtt folytatni. Illetve ...tartozzék ez a
város a helvét hitvallású polgártársaknak és a többi ott lakóknak, a vallás szabad gyakorlásának
folytatása és hitszónokok s egyházzolgák tartása céljából, a nagy vagy plébániai helyiség helyett
(ahonnan a helvét hitvallású hitszónokokat nemrégiben elmozdították), e cikkelyek kihirdetése
után azonnal és tényleg egy alkalmas, kényelmes és elégséges helyet, paplakkal és iskolával
együtt, valósággal és fogatosan kijelölni ... És jövőre ne merészelje ez a város az előbb említett
katolikus és helvét hitvallású lakosokat vallásuk szabad gyakorlatában bármi módon háborgatni
vagy bármely keresett ürügy alatt akadályozni, mert különben, valahányszor az előrebocsátottak
ellen vétetni fog, mindannyiszor az egyezmény fent kitett pontjaiban e részben megállapított és
elengedhetetlenül végrehajtandó büntetés alá fog esni.⁴

2 BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6), Budapest 1987, 29.

3 A Magyar Tanács kialakulására, felépítésére, működésére valamint korszakonként változó szerepére és jelentőségére a rendi intézmények sorában l. MÁRK LÁSZLÓ: *A királyi tanács átalakulása és története Mohács után*, Századok 51 (1917) 472–493 és 577–602.

4 *Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvényczikkek* (= CIH III), szerk.: MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1900, 441–443.

Hogy a kassai evangélikus magisztrátus a rendek és hiteleshelyek előtti nyilvános tiltakozás mellett milyen lépésekhez is folyamodott a kifogásolt törvények, s különösen ez utóbbi rendelkezés végrehajtásának kijátszására, elodázására, arról RÉVÉSZ KÁLMÁN kutatásaiból értesülünk, aki kassai levéltári források alapján részletesen rekonstruálta a történeteket.⁵ A város tárgyalásokat folytatott Wesselényi főkapitánnyal (többek között mint Lippay érsek megbízottjával), Draskovich nádorral, majd a fejedelemmel, újra és újra akadályokat gördített Regéczi prédikátor lelkipásztorkodása elé, Abaúj vármegyével szinte nyílt háborúskodásba kezdett. Az események fonalát ott érdemes felvennünk, ahol RÉVÉSZ forrásai jó félévre elhallgatnak, vagyis 1648 májusában. Ekkor érkezett meg a városi tanács, pontosabban magának a felső-magyarországi városszövetségnek (*Judices Iuratique Cives Quinque Regiarum Liberarumque Civitatum Superioris Hungariae, Cassouiensis, Leuchouiensis, Barthensis, Epperiensis et Cibiniensis*) kérvénye az éppen Prágában időző királyi udvarba. A felterjesztésben a számos követjárás után ismételtlen és ezúttal írásban kérték a Kassának, mint szabad királyi városnak jogait sértő törvény-cikkek végrehajtásának felfüggesztését a következő országgyűlésig, valamint Abaúj vármegye rendreutasítását, amiért a törvényeket saját érdekeinek megfelelően interpretálja. Tartalmilag két törvényt idéztek: a már ismerős 19. cikkelyt, továbbá a 81. paragrafust, amely bizonyos esetekben a szabad királyi városokra is kiterjesztette a vármegyei bíróság illetékességét, és a fellebbezést a tárnoki szék helyett a nyolcados törvényszék elé utalta. A városszövetséget maga mögött tudó kassaiak meglehetősen magabiztosan nyilatkoztak a jövőre nézve: ha az újabb országgyűlés után a vármegyéknek még valami kifogásolni valójuk lenne a polgárokkal szemben, készek a megye bíróság előtt majd a királyi városokat felügyelő tárnoki szék előtt részletesen megvitatni a problémákat.⁶ A három

5 RÉVÉSZ KÁLMÁN: *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1894, 58–64.

6 „In novissima Generali Regni Diaeta nonnullis articulos ad urgentem instantiam nonnullorum Nunciorum Comitatus, odio peculii Sacrae Regni Coronae, nominanter vero Civitatis Cassouiensis impense flagranti, ipsis Civitatibus personisque Civicis non auditis, multo minus legitimis ipsorum iuribus revisis conscriptos, atque reclamantibus iisdem Civitatibus interessatis conditos fuisse, Maiestatem Vestram Sacratissimam mediantibus aliis nunciis et Abligatis nostris iam antea lachrimabundi requisiveramus demisse supplicantes, quatenus Maiestas Vestra Sacratissima ex gravissimis rationibus tunc humillime repraesentantis [!] effectuationem dictorum Articulorum ad Futuram Regni Generalem Dietam clementer prorogare potius dignaretur, quam ipsam Civitates plurimorum Imperatorum et Regum largissimis Donationibus et Privilegiis fulcitas in libertatibus, immunitatibus, Iuribusque municipalibus per nonnullos Nobiles Virtute Articulorum praemissorum damnificari pateretur. ... quin dictus Comitatus Aba Uyuariensis a proposito Suo recepisset, ut num etiam Continentiis articulorum in diversum Sensum interpretatis, bona ipsorum post Executionem et exinde admissam unicam apellationem contra Vim Articuli et Mandatum Palatinale violenter occupata tenere, imo denuo alia plura occupare nihil pensi duceret. ... Quocirca Maiestatem Vestram Sacratissimam ... supplices exoramus, dignetur ... ipsos vero adversarios et accusatores nostros pro ulteriori disquisitione et discussione huiusmodi Articulorum antequam cum extrema obliteratione Privilegiorum evertione Libertatum nostrarum effectui mandarentur, ad proxime futuram Generalem Regni Dietam relegare. Si quis Nobilium adversus aliquas personas Civicas quicquam Causarum intentare voluerit, huiusmodi quoque Causas pro faciliiori et meliori negotiorum Cognitione et discussione ad Suos Competentes Ordinariosque Iudices, exindeque Sedem tavernicalem ... transmittere parati erimus.” Magyar Országos Levéltár (= MOL), Magyar Kancelláriai Levéltár (= MKL) Litterae Privatorum (=A 32), N° 609 ex Anno 1648. A keltezés nélküli forrás közben hosszas fejtegetést tartalmaz a szabad királyi városok feletti bíráskodásról.

foliónyi, sűrűn teleírt iratból első látásra meglepő civis öntudat sugárzik. Gyakorlatilag kijelentik, hogy ősi privilégiumaik érvénytelenítik a nemesek uralta országgyűlés határozatait. Talán nem öncélú a jegyzetben hozott hosszás idézet: a latin szövegből még jobban kiviláglik az a magabiztosság, amellyel a király elé tárják álláspontjukat.

És itt érdemes egy rövid kitekintés erejéig megállni. A régebbi és újabb kutatások az 16–17. századi országgyűlések alapján egybehangzóan kiemelik a nemesi kiváltságoknak a városi privilégiumokat háttérbeszorító kiteljesedését, és hogy ez a tendencia különösen nagy hatásokkal érvényesült az 1646–1647-i országgyűlésen, sőt ekkor jutott teljes diadalra.⁷ Mindehhez pedig nagyban hozzájárult a vezető szerepet vivő Kassa vezetőinek ügyetlen politizálása, „az elmérgesedett konfliktus kezelésének nyers módja, a felek kompromisszumképtelensége, a viták alacsony szintje”, amelyek „a városi fejlődés kilátásának bajlós előjeleit mutatja fel”.⁸ Ugyanakkor igen elgondolkodtató, hogy a számos antiurbánus törvény ellenére a nemesi kiváltságoknak a városok középkorvégi, a reformációval párhuzamba állítható gazdasági-szellemi expanziójával⁹ szembeni érvényesülése az újkori fejlődés majd két évszázadát igénybe vevő, meglehetősen lassúnak tűnő folyamat volt. A klasszikus tétel szerint a városi polgárság a központi hatalom támasza a rendekkel szemben. Lehet, hogy Magyarországon a szabad királyi városok csekély szavazati aránya az országgyűléseken nem teljesen a valós erőviszonyokat mutatja, s a polgárok érdekeik védelmére egyéb, a rendi alkotmányon kívüli eszközökkel éltek? A *Királyi Könyvekben* se szeri se száma a városkiváltságok uralkodói megerősítésének, s ez elsősorban a 17. század első felére mondható el.¹⁰

A kassaiak obstrukciója 1648-ban, különösen a vallásügyi rendelkezések foganatosítása esetében nem egyszerűen evangélikus hitük védelmezése, hanem egyúttal é r d e k é r v é n y e s í t é s ü k n e k egy jól alkalmazható módja, miként Abaúj vármegye sem véletlenül kezdte a vallási artikulusok végrehajtását szorgalmazni. A vallás volt a közérdeklődés és gondolkodás középpontjában, a róla folytatott vita bevett és „szalonképes” volt. A többi város szintén nem csupán szerződéses kötelezettségéből adódóan sorakozik fel Felső-Magyarország metropolisza mögött.¹¹ Siker vagy legalább halasztás esetén az 1646/1647. évi országgyűlés többi rendelkezéseinek végrehajtása is esetlegessé válhatott volna, különösen pedig a nemesek városbani térnyerését nagyban biztosító, 21 paragrafusból álló, de a forrásainkban feltűnően mellőzött 78. tc., amely már

7 HÓMAN BÁLINT-SZEKFI GYULA: *Magyar történet V*, Budapest 1935, 165; MAKKAI LÁSZLÓ: *Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei*, Magyarország története tíz kötetben III 1 (főszerk. Pach Zsigmond Pál), Budapest 1985, 775–936. Megállapításaiak jelentőségére a figyelmet felhívja: BESSENYEI JÓZSEF: *A szabad királyi városok jogainak csorbitása. Az 1647. évi 78. törvény*, Történelmi Szemle 33 (1991) 255–263.

8 BESSENYEI JÓZSEF számos, javarészt felvidéki levéltárakból, hosszás kutatómunkával összegyűjtött forrás felhasználásával részletekbe menően rekonstruálta a diétán történeteket, s ennek alapján vonta le fenti következtetéseit. BESSENYEI J.: *A szabad királyi városok*, 262–263.

9 Vö. SZAKÁLY FERENC: *Prológus: mezőváros és reformáció (Megoldási javaslatok)*, Mezőváros és reformáció (Humanizmus és reformáció 23), Budapest 1995, 9–32. Részletes várostörténeti irodalmat l. ugyanitt.

10 MOL MKL Libri Regii (A 57), különösen vol. 4–27, passim.

11 Kassa esete valóban nem egyedüli. Vö. pl. Draskovich János nádor leveleit, amelyek jól illusztrálják a szabad királyi jogállást megszerezni igyekvő városok problémáit is. MOL MKL Litterae Palatinorum (A 21), № 324. № 331. № 341. № 343.

komolyan veszélyeztette a városok gazdasági versenyképességét.¹² A hangsúly tehát sokkal inkább a kiváltságok feletti örökösösen van, semmint az előtérbe tolt református egyházalapítási törekvések elutasításán, csak valószínűleg sokkal nehezebben lehetett a jogokat és gazdasági érdekeket csorbító országgyűlési törvények obstrukciójára konkrét fogódzót találni. Kiváltságaik pusztá hangoztatásával az elmúlt diétán nem sok sikert tudtak elérni.¹³ Mellesleg Kassa vezetése nem minden alap nélkül még azt is gondolhatta, ha – legrosszabb esetben – a vallás kapcsán engedményekre kényszerülnek, egyéb téren erre hivatkozva könnyebben tudnak majd kompenzációt kicsikarni. Mindez magától értetődően nem azt jelenti, hogy a vallás kérdésére kevésbé lett volna fontos, s magában a református egyház megszilárdulásában tekintettel a környékbeli nemesség kálvinista voltára ne láttak volna komoly veszélyt. De (némi) eredményt, a várható nagy felzúdulás ellenére, ezúton lehetett elérni. A kassaiak a katolikusokkal hajlandóak lettek volna különalkura – mint látni fogjuk, ez Lippay primás különakciója volt –,¹⁴ a vármegye református, városokbeli pozíciókra törekvő köznemessége és a fejedelem által támogatott protestáns hittestvéreikkel nem. A 17. század derekára fellendülő nemesi vállalkozások ellenében¹⁵ védekezésre szoruló polgárok szívós küzdelemre rendezkedtek be, és a királyi udvarban nem találtak teljes körű elutasításra. Vagyis Kassának (és a „városi rendnek”) a diétán elszenvedett veresége még korántsem jelentette a játszma végét. A küzdelem a városnak az ellenséges légkör uralta rendi gyűlésnél immár sokkal kedvezőbb terepen folytatódhatott.

1648. május 15-én a Magyar Kancellária négy különböző iratot bocsátott ki az ügyben III. Ferdinánd aláírásával. Az uralkodó oklevélben rögzítette a városszövetség protestálásának tudomásulvételét, mely tiltakozást mind az országgyűlés, mint különféle hiteleshelyek, mind az uralkodó előtt tettek, hivatkozva régi szabadságukra, továbbá az 1622. és 1638. évi királyi dekrétumokra.¹⁶ Abaúj vármegye arra kapott óvatos felszólítást, hogy tartózkodjon a 19. artikulus végrehajtásának sürgetésétől, mivel a város bizonyosságot tett arról, hogy az ott lakó reformátusok nem igénylik a templom és a hozzá tartozó intézmények kijelölését. III. Ferdinánd, mielőtt döntést hozna, „ulteriores considerationes habere” ki fogja kérni magyar tanácsosai véleményét, a megye addig legyen türelemmel, nehogy további méltánytalanságok történjenek.¹⁷

Úgy tűnik, a kassaiak halogató taktikája lassan meghozta első eredményeit. Ebben mindenképpen szerepet játszott a város stratégiai fontossága mellett sajátos, nagyobb mozgásteret biztosító jogi helyzete, amelyet a formálisan erdélyi, gyakorlatilag azon-

12 *Némely szabad királyi város, nevezetesen pedig Kassa kihágásainak és újabb visszaélések behozatalának eltörléséről...* CIH III 472–475. A cikket sem Kassa idézett felségfelterjesztése, sem a tanácsosi véleményezések, sem a többi, a dolgozatban használt forrás nem említi. A városok és különösen a dolgozatunkban modellként előtérbe helyezett Kassa gazdasági tevékenységére l. KERÉKES GYÖRGY: *Kassa város gazdálkodási viszonyai a XVII. században*, Budapest 1912;

13 BESSENYEI J.: *A szabad királyi városok*, 259–260.

14 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 62.

15 L. pl. még az 1647. évi 78. tc-t. CIH III 472–473. Továbbá R. VÁRKONYI ÁGNES: *Monopóliumok, teóriák és csempészmozgalmak* c. tanulmányát (Magyarország keresztútjain, Budapest 1978 111–133), különösen 117–119.

16 A királyi diploma fogalmazványa: MOL MKL Conceptus Expeditionum (=A 35) № 192 Anni 1648.

17 MOL MKL A 35 № 191 Anni 1648.

ban kettős, Habsburg-erdélyi uralom eredményezett a linzi béke megkötése óta.¹⁸ A város, noha a vallás ügyében és más téren feszült viszonyban állt a fejedelemmel,¹⁹ a királyi Magyarországgal folytatott politikájában valójában a vesztfáliai béketárgyalásokon való részvételével európai szuverenitását megjelenítő Erdély részeként feszíthette a végsőkig a húrt. (A fejedelem ellenében viszont az udvarra hagyatkozhatott.) I. Rákóczi Györgynek tehát kénytelen-kelletlen szintén írt a kancellária. III. Ferdinánd a fejedelmet a helyzet rendezésére kérte, s tudatta, végleges álláspontját csak tanácsosai meghallgatása után alakítja ki.²⁰

A magisztrátus örömmel fogadta a határozatokat. A tanácsstagok, köszönetnyilvánításuk mellett, külön kihangsúlyozták, hogy a megye tett panaszt ő ellenük, ők viszont református polgártársaik ellen sehol, semmilyen kifogással nem éltek. Az erre utaló mondat, valamint az udvarhoz történt folyamodásuk említése miatt III. Ferdinánd levelét nem továbbították Rákóczihoz, hanem visszaküldték az udvarhoz, újrafogalmazását kérve.²¹ A kancellária s a mellett működő két tanácsos²² véleményezésükben helyt adtak kívánságuknak,²³ s a bevezetőjében átjavított iratot július 8-án expedálták újra.²⁴ Talán nem kell külön méltatni az esemény jelentőségét. Egy szabad királyi város érdekeinek megfelelően felbont, majd visszatartat egy lepecsételt, az erdélyi fejedelemnek címzett uralkodói levelet, majd saját érdekeinek megfelelően átalakított, anélkül, hogy legcsekélyebb rosszallást váltott volna ki.

Az utolsó irat a királyi tanács tagjainak szólt. Röviden vázolja a városszövetség általános tiltakozását az országgyűlés szabadságait sértő törvényei ellen, s különösen (*in particulari*) a kassaiakat sértő 19., vagyis a reformátusoknak kedvező artikulusz és az ezt érvényesíteni szándékozó Abaúj vármegye ellen, s azon kérésüket, hogy egy *mandatum prorogatorium* kiadásával végrehajtásukat halassza el a következő országgyűlésig. (A bírósági joghatóságot módosító 81. cikkelyről a leirat már nem is tesz

18 Vö. SZILÁGYI SÁNDOR: *A linzi béke okirattára*, Budapest 1885, 408.

19 BESSENYEI J.: *A szabad királyi városok*, 262.

20 „Quae res siquidem ulterirores etiam considerationes habere videretur, non sumus praetermissuri in eo fidelium quoque nostrorum Consiliariorum vota et opiniones audire. Interea nihilominus gratum foret nobis, si interpositione et opera etiam Synceritatis Vestræ discordia inter ipsos placidioribus mediis componi atque sopiri posset, ne alterutra pars ultra praescriptum etiam articuli se aggravatam fuisse merito conqueri possit, ex mutuisque dissidiis et animorum concitatione alia gravia incommoda ac damna Civitati, peculio Sacrae Regni Coronae non sine eius desolatione emergere contingat.” MOL MKL A 35 N° 193 Anni 1648.

21 Az inkriminált szövegrész: „Dissentiones ac differentias Augustanae et Helveticae Confessionis Civium et Incolarum Cassouiensium ex demissa ipsorum Augustanae Confessionis Civium expositione et instantia intelleximus.” Az visszaküldött eredeti irat valóban megtalálható a fogalmazvány mellett. MOL MKL A 35 ad N^{um} 193 Anni 1648.

22 Vö. MÁRK L.: *A királyi tanács átalakulása*, 597–599.

23 „Non habere negotium considerationem, quia hac quoque ratione omissis ... iis Clausulis expediri poterint literae ad Principem, posse itaque concedi iuxta postulata.” A kassaiak kérvényének kivonathoz fűzött *opinio*: MOL MKL Propositiones et Opiniones (=A 33), Fasc. 12, N° 186 (Proposita 8 Iul. Anni 1648 Linczi).

24 A javított részlet: „Ex certis relationibus intelleximus occasione articuli decimi noni novissimae Regni Dietae nonnullos dissensiones et differentias inter Comitatum Abau' uariensem et Civitatem Cassouiensem exortas esse”. Rákóczi halála miatt végül ezt az iratot sem továbbították. Eredetije: MOL A 35 N° 263 Anni 1648.

említést.) Véleményüket és szavazatukat (*votum et opinionem*) kéri.²⁵ Vajon a kancellária elfogultságát vagy inkább a kassai követek ügyességét kell-e abban sejteni, hogy a k a t o l i k u s tanácsstagoknak voltaképpen csupán azt a kérdést tették fel, hogy beengedjék-e Kassára Kálvin követőit, avagy sem, ma már lehetetlen megítélni. Az intézkedések mindenesetre jól mutatják azt a mechanizmust, amellyel a kormányzat ezt a kényes kérdést kezelni próbálta. Gyakorlatilag négy egyenrangú tényező: a vármegyék képviselte köznemesség, a városi polgárság, az egyházi és világi főrendek és Erdély között kellett egyensúlyoznia. Bármilyen döntést hoz, számolnia kellett azzal, hogy valamelyik fél kezelhetetlenné válik. A helyzetet csak bonyolította a helyi szinten jelentkező sajátos „ökumené”, a református és katolikus érdekek egybeesése az evangélikusokkal szemben, amely különös vallási leképeződése volt a városi polgársággal szembekerülő, többé-kevésbé kibontakozni látszó vallásilag ugyan megoszló köz- és főnemesi „szövetségnek”, bizonyos tekintetben ide értve a fő- és középpapságot is. Ez utóbbi, ha nem is vállalkozásai, de városbeli rezideálása, és a helyi kegyuraság feletti viták nyomán volt rendszerint érdekelt a városi kiváltságok megnyirbálásában. A *consiliariusok* állásfoglalásaiban ezek a felettébb komplikált viszonyok tükröződnek vissza.

Az uralkodói felszólítást összesen 14 tanácsos kapta meg. Lippay György esztergomi érsek, Pálffy Pál országbíró, Zrínyi Miklós horvát bán, Batthyányi Ádám, a Kanizsával szembeni végek főkapitánya, Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, Nádasdy Ferenc királyi főudvarmester, Esterházy Dániel cseszneki kapitány, Mikulich Tamás perszonális, Széchenyi György veszprémi püspök, Csáky László királyi főajtóállómester, Erdődy György királyi főkamarás, Erdődy Gábor, Kisdy Benedek egri és végül Draskovich György győri püspök.²⁶ A főméltóságok mellett miért ezek a főurak és főpapok kaptak felkérést, nem tudjuk. Létszámukat praktikus okokkal magyarázhatjuk, a teljes tanács megkérdezése a válaszok feldolgozásának kezelhetetlenségét eredményezte volna, tanácsülés összehívását pedig az ügy súlya nem indokolta.²⁷ Egyfajta reprezentatív felmérésről lehet talán szó. Draskovich nádor elképzelhető, azért nem szerepel a megkérdezettek között, mert már előzőleg kifejtette nézeteit. Ő, miután az egri káptallannal tanúkihallgatást eszközöltetett arról, hogy a kassai kálvinisták nem akarnak templomot maguknak, március 21-én a vallásügyben ugyan a magisztrátusnak kedvező iratot bocsátott ki,²⁸ de a döntés felelősségét nem merte vállalni, hanem az uralkodóra hárította azt.²⁹

25 Fogalmazványa: MOL MKL A 35 N° 190 Anni 1648.

26 Neveiket a tanácsot kérő királyi mandátum fogalmazványának végén olvashatjuk. MOL MKL A 35 N° 190 Anni 1648.

27 Rendszerint az uralkodó tetszésétől függött, mikor és kiket kérdezett meg. A teljes tanács összehívása ill. vélemények írásbeli kikérése mellett köztes megoldásnak a közel lakó tanácsosok ülése számított. MÁRK L.: *A királyi tanács átalakulása*, 597–599.

28 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63 és 64¹.

29 „...plenariam suam in hac re Resolutionem ad informationem suam ac superinde accipiendam Clementem Suae Maiestatis Sacratissimae Caesareae et Regiae Annuentiam et resolutionem distulit, et nec dum tamen Eiusdem accepimus resolutionem...” Abaúj vármegye levele Pálffy Pál országbíróhoz (Göncz, 1648 május 25.). A megye kéri Pálffyt, mint „Patriae Summus Iustiticarius”-át, hogy gyakoroljon nyomást a nádorra a nemesi jogok megvédése érdekében. MOL MKL Litterae Comitatum (= A 27), Comitatus Abauyvariensis, N° 102.

A megkérdozettek mintegy fele postafordultával küldte be válaszáat: a primás, a két püspök, Zrínyi, Forgách Ádám s Esterházy Dániel. A többieké talán elveszett, vagy még lappanganak valahol.³⁰ Az is valószínűsíthető, hogy néhányan egyszerűen figyelmen kívül hagyták a király felszólítását, illetőleg nem akartak véleményt nyilvánítani.³¹

A hat tanácsos közül senki sem javasolta a kassaiak kérésnek megfelelően a város teljességét, vagyis hogy az uralkodó *diploma* kiadásával halassza el a város által kifogásolt törvényeket a következő diétáig.³² Draskovich győri püspök szerint III. Ferdinánd ha a végzésekre hagyatkozik, nem hozhat hibás döntést, és a jogra hivatkozva senki sem tehet ellenvetést, ráadásul kötelezte magát a törvények végrehajtására és végrehajtatására.³³ Széchenyi veszprémi püspök úgy gondolja, számolni kell az ezt követő felzúdulással és a többi törvény érvényességének kétségbe vonásával.³⁴ Forgách Ádám elismeri, hogy a városok joggal kifogásolhatnak némely rendelkezéseket, de ezt a többi rend is megtehetné, különösen a vallásügy terén, s miként ők sem sürgethetnek ezekben halasztást, a városoknak miért legyen több joga?³⁵ Esterházy Dániel érvelését jogi regulával támasztja alá: *leges sine excutione nullius esse firmitatis* azaz „a törvények ereje végrehajtásukban rejlik”,³⁶ továbbá az ország ősi szokásai szerint a törvényeket a király és nép (*Rex et Populus*) együttesen hozza, sem a nép a király nélkül, sem a király a nép nélkül nem törvényalkotó: a közösen hozott pontosabban *confirmált* végzéseket nem lehet érvényteleníteni, felfüggeszteni.³⁷ Zrínyi ugyancsak a megerősítő záradékra hivatkozik, szerinte azt, amit egyszer már elfogadtak, a közjog (*de communi iure*) alapján veszedelmes lenne mellőzni, legföljebb az isteni „korrekció”-ban lehet bízni, az „eretnekekkel” már létrejött egyezségeket ugyanis meg kell tartani, még ha megköté-

30 Az iratok közül négy a MOL MKL A 32, Zrínyié a MOL MKL A 33-ból került elő, az 1652. év [!] kivonatainak mellékletei közül. Ez utóbbi fejlécén található jelzetet ugyan levágták, a hátoldalán lévő regeszta („C. a Zrin Nicolaus circa Instantiam quinque Civitatum Opinionem submittit”) ugyanabban a formában és kúliakban íródott, mint a többieké, feltehetően valamikor ez is a MOL MKL A 32-be tartozott. Kalandos utat járhatott meg Draskovich *opinio*ja is, ezen piros pecséttel az „Archiv Schöppl” felirat található, a jelzetet erről is eltüntették, s a Nemzeti Múzeum szerzeményeként került vissza eredeti őrzőhelyére (MNM Növedéknapló 1914/16.). Lippay érek véleményezését a MOL MKL Litterae Archiepiscoporum (= A 30) sorozat őrzi. A többi *opinió*val Batthyányi család levéltárában (MOL Bath. cs. lt., Missiles [P 1314]), a Nádasdy család levéltárában (MOL Nádasdy cs. lt. [P 507] és MOL Magyar Kamara Archivuma (=MKA) Arch. fam. Nad. (E 185), a MOL MKA Missiles (E 204) ill. MOL MKA Neoregistrata Acta (E 148), a MOL MKL Transylvanica et Hungarica (A 97) gyűjteményében, az Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA), Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten és az ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn állagaiban nem találkoztam kutatásaim során, továbbá a MOL MKL Acta Particularia (A 93) *elenchusa* sem utal az adott évköriből Kassára vagy a városzövetségre vonatkozó iratokra.

31 Mint például ugyanebben az időben Széchy Dénes ügyében „reliqui Consiliarii non rescripserunt”, azaz egész pontosan Zongor Zsigmond váradi püspök, Zrínyi, Csáky László, Erdődy György Esterházy Dániel a primással, nádorral, a győri püspökkel, Batthyány Ádámmal stb. ellentétben nem küldték el *opinio*jukat. MOL MKL A 33 Fasc. 13, № 173 (Proposita Iun. 25 Anni 1648).

32 Az *opiniók* teljes szövegét l. a tanulmány után.

33 MOL MKL A 32 № 666 ex Anno 1648. L. *Függelék* 1. sz.

34 MOL MKL A 32 № 631 ex Anno 1648. L. *Függelék* 2. sz.

35 MOL MKL A 32 № 626 ex Anno 1648. L. *Függelék* 5. sz.

36 Az idézet nem római jogi, hanem középkori eredetű általános jogelv megfogalmazása. RIHMER ZOLTÁN szíves közlése.

37 MOL MKL A 32 № 622 ex Anno 1648. L. *Függelék* 6. sz. Vö. Werbőczy: *Tripart.*, Pars I, tit. 3, § 6–7. (Milleniumi emlékkiadás, szerk. Márkus Dezső, Budapest 1897, 57–59.)

sük lehetőleg kerülendő is.³⁸ Lippay primás arra a veszélyre hívja fel az udvar figyelmét, „ha egyszer kinyílt a kapu”, semmi sem lesz állandó az ország jogrendjében, mindenben, amit kifogásolnak, további királyi *dispositiōt* várnak majd a kancelláriától.³⁹ Mindezeket túl Kassa megbüntetését Draskovich és Forgách szerint teljes mértékben indokolja Rákóczi 1644-es támadásában játszott szerepe, és minthogy a törvények az ezt követő béke nyomán születtek, teljes mértékben megérdemlik sorsukat.⁴⁰

A *consiliariusok* többsége külön is kitért a vallás kérdésére. A győri püspök azt hangsúlyozza, hogy a 19. tc. érvényesítése maga után vonja a katolikusoknak kedvező 18. tc. alkalmazását, a katolicizmus szemszögéből nézve a két felekezet egyformán káros „ugyanaz a démon”, sőt a „*politica ratio*” is mind a két felekezet törvényesítését tanácsolja, hiszen az evangélikusok és reformátusok folyamatos torzsalkodásának a katolikusok csak hasznát látják.⁴¹ Zrínyi üdvösnek és kívánatosnak tartaná, ha a katolicizmussal ellenséges felekezetek előretörése nem csak egy halasztó mandátummal, hanem minden más olyan módon megakadályozható lenne, amely nem veszélyezteti a köz nyugalomát. Mivel azonban a törvény nem a kassai reformátusok kérésére, hanem az „országlakosok” kívánságára született, és egy, az erdélyi fejedelemnek átengedett várossal kapcsolatos, félő, nehogy nagyobb mozgolódás támadjon a végrehajtás elhalasztása miatt. A 18. artikulussal kapcsolatban – megfordítva a győri püspök érvelését – arra utal, hogy a királyi *prorogatio* mintájára a magisztrátus az erdélyi fejedelemmel vagy annak református jegyzőjével azt halasztathatná el, s ez a katolicizmusnak több kárt okozna, mint a reformátusok kassai térnyerése.⁴² Mindezzel ellentétes felfogást képvisel Esterházy Dániel, aki szerint mivel a kassai kálvinisták maguk elégedettek jelenlegi állapotukkal, a törvényt újra átolvasva úgy találja, a megye nem illetékes a polgárok helyett intézkedni.⁴³

Ez utóbbi véleményben a kassai magisztrátus azon lépése köszön vissza, hogy 1648 március 9-én – Draskovich nádor előbb említett közreműködésével – azt a vallomást csikarta ki református polgáraitól, hogy nem kívánnak templomhelyet és szabad vallásgyakorlatot.⁴⁴ Ezzel az információval Széchenyi veszprémi püspök rendelkezett még, győri kollégájához azonban nem jutott el a hír, ő kifejezetten azon értetlenkedett, ha Győrbe, ahol sosem voltak, beengedték a kálvinistákat („micsoda fájdalom” – írja), akkor Kassán, ahol régóta virágoznak, és amely várost enélkül is „teljesen megfertőzte az eretnokség”, miért kell akadályokat gördíteni útjukba?⁴⁵

38 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad N^{um} 44. L. Függelék 4. sz. Ezt az elvet Pázmány fejt ki részletesen *Őt szép levél c.* munkájának második részében: *Az hittel kötött fogadásoknak felszabadításáról.* (Pázmány Péter ... összes munkái IV 2 [s. a. r. Rapaics Rajmond], Budapest 1898, 739–760.) Pázmány szösz szerint idézi Robertus Swetustól (748): „Si cum haeretico principe princeps catholicus; cum haeretica republica catholica respública fidei in: tenetur sincere et sine omni dolo eam non minus, ac catholico alicui datum, sartam tectam tueri.” (*Dissert. de fide haeret. servanda*). Zrínyi talán ennek ismeretében alakíthatta ki álláspontját.

39 MOL MKL A 30 N° 228 ex Anno 1648. L. Függelék 3. sz.

40 MOL MKL A 32 N° 666 ex Anno 1648; uo. N° 626 ex Anno 1648. L. Függelék 1. és 5. sz.

41 MOL MKL A 32 N° 666 ex Anno 1648. L. Függelék 1. sz.

42 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad N^{um} 44. L. Függelék 4. sz.

43 MOL MKL A 32 N° 622 ex Anno 1648. L. Függelék 6. sz.

44 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63–64.

45 Vö. MOL MKL A 32 N° 631 ex Anno 1648; valamint uo. N° 666 ex Anno 1648. L. Függelék 2. és 1. sz.

Annak ellenére, hogy a királyi leirat konkrétan csak a 19. artikulust említette, két tanácsos egy-egy olyan törvénycikkről is kifejtette nézetét, amelyek megvalósulását a városzövetség óvása veszélyeztetni látszott. Esterházy Dániel a véghelyek fenntartására rendelt harmincadjövedelmeket (35. tc.)⁴⁶ látja veszélyben, s teljes joggal, hiszen emiatt mind Pozsony, mind a felső-magyarországi városok igencsak mozgolódtak, sőt az utóbbiak az eperjesi gyűlésen ezt a kérdést is megvitatták.⁴⁷ Zrínyi a nyolcados törvényszék joghatóságát a szabad királyi városokra kiterjesztő 81. tc-vel kapcsolatban azt fejtegeti, hogy ez a városok helyzetét nem rosszabbá, hanem a nemesekével egyenlővé tette. Méltánytalannak tartja, hogy a „rendek legalsóbbika” a törvényekkel való szembeszegülésük nyomán több előnyt élvezzen a többi három (nemesség, főnemesség, felsőpapság) rendnél, és ezáltal újabb visszaélésekre ragadtassák magukat.⁴⁸

Alaposan végigolvasva a véleményezéseket, úgy tűnik, a tanácsosok többsége országgyűlési emlékein és a törvénycikkek szövegén túl nem nagyon rendelkezett különösebb háttérismeretekkel. Forgách Ádám a végek szemléje közben (*in lustratione Confinitiorum existens*) válaszolt, gyakorlatilag csupán a kassaiak iránti ellenérzéseit kifejezésre juttatva, Draskovich püspök a katolikus érdekek mellett kardoskodott a törvények adta lehetőségeken belül. Széchenyivel és Esterházyval szemben hozzá sem jutott el a város magisztrátus „dezinformációja”, hogy a kassai reformátusok elégedettek jelenlegi helyzetükkel. Zrinyinél különösen szembeötlő a protestánsok elleni kifakadása. Mivel azonban utána kifejtett érvei valójában ezzel ellentétesek, megjegyzése azon politikus megnyilatkozásai sorába illeszthető, amelyek báni működése elején meglehetősen jó benyomást tettek az udvarra, illetve az udvarhoz közel álló körökre.⁴⁹

A merev elutasításon illetve a halasztás részbeni elfogadtatásán túl ketten vázoltak fel politikailag kivitelezhető megoldást. Az 1647 őszétől koratavaszig Szelephényi cancellárt helyettesítő,⁵⁰ így jól értesültnek mondható Széchenyi György szerint a nádort és az országbírókat kellene az ügy kivizsgálására kiküldeni, akik a Kassa és Abaúj vármegye között békés megegyezést hozhatnának létre, illetve az uralkodó a tőlük kapott értesülések birtokában megfontoltabb döntést hozhatna. A veszprémi püspök ezzel gyakorlatilag a magisztrátus halogató taktikájához nyújtott újabb alapot.⁵¹ Lippay primás

46 CIH III 454–455.

47 1648 márciusában. Vö. MOL MKL A 33 Fasc. 12, № 90. Az eperjesi tanácskozásokra l. SZILÁGYI S.: *A linczi béke*, 609–660. A probléma általános megvilágítása R. VÁRKONYI ÁGNES-től: *Birodalmi államgazdaság és a királyi Magyarország* (Magyarország keresztútjain...), 94. Esterházy álláspontja: MOL MKL A 32 № 622 ex Anno 1648. L. *Függelék* 6. sz.

48 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad Num 44. L. *Függelék* 4. sz.

49 Vö. pl. Széchenyi György akkor még pécsi püspök, prokancellár 1648 március 7-én, a prágai udvarban kelt, Lippay primáshoz írt levelének vonatkozó részét. „Zrini Miklos V[ram] felől érttettem en napokba hogy meg kerülték egj nemelylek, leuelek általé, uagy máshogjan, nem tudom, eleg az hoga minekutanna sokat úntatták uolna hoga az ő factiojokba álljon uélek edgiert érteni, aki felelte: ő bizoni nem factioz, egjiarant hiszen egjkét mind massat, mert affíle dolognak soha nincz jo kimenetele; annelkülis kényesen uannak a' Magiarok ki azokis egj mást mardajaké. eleg az hogy emberül uiselte magat. Nagy ostora Istennek rajtunk hoga ilyen conspiratiokat csinálunk.” Primási Levéltár (= PL), Archivum Saeculare (= AS), Acta Radicalia (= AR), Capsa X, №. 196 [Időrendezett *missilis*-sorozat], 17. cs., fol. 16–18.

50 *substitutus cancellarius*, ill. *ad praesens Aulae Hungaricae Pro-Cancellarius* 1647 november 12. előttől 1648 március 15. utánig. MOL MKL A 33 Fasc. 11, № 73 MOL MKL A 35 № 300 Anni 1647 és № 75. Anni 1648; valamint MOL MKL A 32 № 643 ex Anno 1648.

véleménye szerint, noha a városok valóban számos, a nemességet sértő kiváltságot élveznek, féltő, hogy jogaik mód nélküli korrekciója „a száraz és beteg ágakkal a zöldellőket és hasznosakat is levágta”. Az 1635–1642 között királyi kancellárként működő, majd 1642-től esztergomi érsekként az országos politizálást talán elődeinél is jobban ambicionáló Lippay hasonlata kiválóan érzékelteti a rendek között egyensúlyozó Habsburg központi hatalom és (az 50-es évek közepéig) a vele fenntartás nélkül azonosuló klérus kormányzati felfogását. A primás a helyzetet szerfölött bonyolultnak tartja. Egyfelől – mint az előbb láthattuk – precedens teremtése miatt nem javallja a halasztó mandátum kiadatását. Másfelől arra hívja fel a figyelmet, hogy a városok a végsőkig elszánták magukat, fegyverkeznek, szembeszegülnek a fejedelemmel, a környező megyékkel, a kálvinistákat üldözik, jobban mint valaha. Nem látja világosan milyen segítségre alapozva teszik mindezt, hiszen ha az uralkodó támogatásában bíznak, úgy alul maradnak a fejedelemmel és a megyékkel szemben, még akkor is, ha az erdélyi szász városokkal szövethetnek – miként hírlík. A primás attól tart, hogy valójában a törökre számítanak – ami talán túlzásnak tűnik –, vagyis hogy a Porta oltalma tartja majd távol tőlük a fejedelem hadait. Ebben látja a fő veszélyforrást, és kikerülésére nem határozott intézkedést, hanem inkább színlelést (*dissimulatio*) javasol, tudniillik a vallásügyben az idő húzását azzal – a számunkra már ismert – kifogással hogy a kassai reformátusoknak kell kérni a templom helyének kijelölését, ezt mind a fejedelemnek, mind a vármegyéknek respektálniuk kell: „et per hoc tempus quoque labetur interea”. A bíraskodással kapcsolatosan pedig bizalmasan közölni lehet a nádorral, az országbíróval és a személynökkel, vagyis az ország főbíráival, hogy a városi ügyekben ne bocsássonak ki idézéseket. A kassai vezetőkkel szembeni eljárást⁵² pedig különösképpen el kell halasztani, és a vélhetően ezügyben Eperjesre induló nádor (akire a vármegyék és Pálffy Pál országbíró folyamatos nyomása nehezedett)⁵³ elutazása elé akadályokat kell gördíteni. Lippay annak ellenére, hogy a kassaiakat más városokhoz hasonlóan ő is büntetést érdemlőnek tartja számos álnokságuk miatt, azért áll szemlátomást pártjukra, mert attól tart: ha a reformátusok megerősödnek, rövid időn belül mind az evangélikusokat mind a katolikusokat el fogják nyomni, és ennek nyomán más szabad királyi városokban is erőre fognak kapni. Érdekes, mennyire más felfogást tükröz mindez, mint amit győri püspöktársa, Draskovich hangoztatott. Kettejük személyes rossz viszonya koncepcionális ellentéteken is nyugodhatott.⁵⁴

A tanácsosi véleménynyilvánítások sorában a primás *opiniója* készült a legtöbb háttér-információ felhasználásával. Ez egyáltalán nem véletlen. A kassai eredetű családból származó esztergomi érsek a már korábban is különös figyelmet fordított Felső-Magyarország fővárosára. 1644 februárjában hosszas levélben gyözködte a városi tanácsot, hogy zárja be kapuit Rákóczi hadai előtt, és garantálta a császári felmentő csapatok mielőbbi megérkeztét – hasztalan.⁵⁵ Maguk a kassaiak is az 1646/1647. évi országgyűlésre a primás-helytartó (Esterházy nádor halála után) pártfogását kérték jo-

51 MOL MKL A 32 N° 631 ex Anno 1648. L. *Függelék* 2. sz.

52 1647 évi 82. tc. CIH III 476–477.

53 Vö. MOL MKL A 27 Comitatus Abauyvariensis, N° 102.

54 Lippay levele: MOL MKL A 30 N° 228 ex Anno 1648. L. *Függelék* 3. sz.

55 Bécsben, február 24-ről keltezett magyar nyelvű levelének eredetije: Kassai Városi Levéltár [Arhiv Mesta Košic] (= KVL), Collectio Schwarzenbachiana, N° 7137.

gaik megvédelmezésére.⁵⁶ Lippay támogatása *opiniója* ismeretében igencsak tetten érhető, mégsem csupán családja kassai gyökerei miatt érzett szimpátiáról van szó. Már 1648. január 3-i levelében ismételten a jezsuiták kassai letelepítését javasolja III. Ferdinándnak,⁵⁷ és rövidesen tárgyalásokat kezdett nem egyszerűen a katolikus vallás helyzetének rendezése, hanem vélhetően ennek érdekében a kassaiakkal. Erre a megbízott Wesselényi rövid beszámolójából következtethetünk, különösen annak alapján, hogy az egri káptalan ellenérzéseiről tett tanúságot, amelyet a jezsuiták és az egyházi közélet tradícionális ellentétével magyarázhatunk.

Azonban Edes Na[gysá]gos Vram en mint igaz szolga mindeneket it kassan, az Varosbeliekkel regi kiuanta s oahajtota modon uegben uittem, kirül mostan nem irok, hanem maszor fundamentaliter böuen mindenekrül irok, de ha Na[gysá]god nem remedialja felek rajta ualमित epitetem fel kezel, az egri kaptolon mas kezzel el ne boncsa, roncsa. Az dolgok titkosok nagjok, ki nem predikalhatni (noha Palfaluj Vramnak, Ajtaj Vramnak, és Szomogj Vramnak,⁵⁸ jelentetem hol mit, sub secreto, et sub sigilo confessionis) mindaz atal halattatak ök atal oljan szok, mikint en inet el megiek azonal pari passu fognak az kaluinistakal procedalni, (az kit Isten nekem ne agjon ernem, mert mind hitünk, s mind mar derekas dolgokban bestelensengel ualo meg besülhetetlen kart uallanan [!]). ket dologra kerem nagj alazatossan Na[gysá]godat, elsöben, irjon egi erős parancsolatot az Nemes Egri kaptolonra, egi ataljaban az templom, skola, es parochia dolgat ne mouealjak, legjenek csendessegben, ualamig Na[gysá]godat derekassan nem informalom, masikra arra, ez harom feljül meg neuezet pap uraknak az mit mondotam, legjen el tetetue sub puritate eorum Consciencia [!].⁵⁹

A primás állásfoglalása ilyen előzmények után érthető meg mélyebben, s ez nem csak azért fontos, mert a hat tanácsos közül egyedül ő vitt külön politikát ebben az ügyben: a helyi szinten történő református-katolikus összefogás helyébe – a győri püspökkel és az egri káptalannal szemben – egy katolikus-evangélikus szövetséget állított, így is igyekezve gátat vetni az erősebb protestáns felekezet terjeszkedésének. Az udvar ugyanis gyakorlatilag az ő, és Széchenyi veszprémi püspök tanácsai szerint járt el. A Magyar Tanács megkérdése így nem csupán a kivárás eszköze volt, még ha az udvarhoz legközelebb álló tanácsosok véleménye került is elfogadásra.

Vagyis semmilyen hivatalos lépés sem történt, legalábbis a források hallgatnak efelől. Ezt megerősíti Csáky István szeptember 11-i, III. Ferdinándhoz intézett levele, amely szerint a városszövetség arra kérte őt, hogy eszközölje ki az udvarnál kéréseik

56 „Miuel minekünkis bizonyos dolgaink lésznek az Nemes Orszagh előtt, melyek az mi megh maradasunkatis nezik. Könyörgünk azért alazatossan, de nagy bizodalommal Na[gysá]god[na]k Varasunk[na]k meghmaradasara és szabadsagunk[na]k oltalmazasara nezendeő dolgainkat, ha mibeöl kiuantatik (a minthogy kivantatikus) az Nag[ysá]god Varasunkhoz ualo méltosagos jo akaratyá, mind az mi k[egyel][m]es Urunk eő fol[sé]ghe, s mint penigh az Nemes Orszagh és masok eleöttis, eleömozdetani, s nemellyek[ne]k ellenünk ualo panaszi ellennis minden oltalommal lenni...” Kassa, 1646. augusztus 18. KVL Collectio Schwarzenbachiana, № 7453. A primás Kassa-pártiságának csak némileg látszik ellentmondani, hogy a diétán talán nem tett mindenben a kassaiak kedvére. Pusztán abból, hogy támogatta a megyéknek a városi privilégiumok bemutatására vonatkozó követelését, amely egyébként is inkább ügyrendi, mintsem lényegi kérdésnek látszik, nemigen lehet – talán Zsilinszky elfogult megállapításai nyomán – „közismert Kassa-ellenesség”-et tulajdonítani neki. Vö. BESSENYEI J.: *A szabad királyi úirosok*, 259–260 és 262.

57 MOL MKL A 30 № 241.

58 Mindhárman egri kanonokok.

59 1648 február 1. Eredetije: PL AS AR Capsa X, Nr. 17. cs. 9–10. fol. Az egész levelet több hibával (Pálfalvay nagyprépost helyett „palatinus”-t hoz) közölte már SZILÁGYI S.: *A linczi béke*, 608–609.

teljesítését: azaz még nem történt döntés se *pro se contra*.⁶⁰ Csáky egyébként pártfogásában részesítette a városokat. Láthattuk: Lippay primás kassai kötődései és maximalista ellenreformációs attitűdje miatt a klérus sem mutatott egységet a probléma kezelésében. Hasonlóan, közelebbről ugyan meg nem ismerhető speciális érdekek miatt, a nemesség soraiban is képviselhette magát egy, a többség megnyilvánulásaitól merőben eltérő felfogás.

A határozathozatal halogatását nagyban megkönnyítette Draskovich nádor augusztusi, majd I. Rákóczi György októberi halála, a figyelem középpontjába a nádor helyettesítése,⁶¹ s a linzi békében a fejedelem életére Erdélynek ítélet területek visszacsatolása került, amelyben Kassának kulcsfontosságú szerepe volt.⁶² A király hűségére példás gyorsasággal visszatérő kassaiak már november 2-án útnak indították követeket, hogy a kedvező helyzetet a maguk javára kamatoztassák, és már nem halasztást – az országgyűlés a nádorválasztás miatt már a közeljövőben esedékes volt – hanem számukra kedvező királyi *resoluti*ót eszközöljenek ki első helyen a vallásgyakorlás, továbbá kiváltságaik, a harmincadjogok stb. védelmében, s hogy a felső-magyarországi főkapitány védelmezze meg őket különösen Abaúj és Sáros vármegye zaklatásaival szemben.⁶³ A Rákóczi meg halálával beállott új helyzetben – amely egyértelműen a reformátusok helyzetének meggyengülését eredményezte – Lippay primás melegehangú levélben támogatva kéréseik immár maximális teljesítését.⁶⁴ S nem teljesen hiába.

Az 1649. évi országgyűlésen a kassaiak ugyan ismét vereséget szenvedtek, de már korántsem akkorát, mint 2–3 évvel korábban. A vallásügyben teljes meghátrálásra kényszerültek. Pálffy nádor személyes jelenlétében, hosszas alkudozások után 1650-re nem csak a katolikusok,⁶⁵ hanem – amint ezt RÉVÉSZ KÁLMÁN részletekbe menően feltárta –,⁶⁶ a reformátusok is bevett vallássá lettek Kassán, sőt ezentúl Abaúj vármegye is a városban tarthatta gyűléseit.⁶⁷ Mégis: a városokat leginkább sújtó 1647-i 78. és 81. tc-be sikerült korlátozó alparagrafusokat felvételni (1649: 18. és 19. tc.),⁶⁸ a kassai vezetőket elítélő 1647: 82. tc-t eltörölték (1649: 95. tc.),⁶⁹ s a szabad-, a bánya- és a

60 MOL MKL A 32 № 610 ex Anno 1648.

61 Vö. MOL MKL A 35 № 332 Anni 1648.

62 A visszacsatolásra vonatkozó kancelláriai kiadványok: MOL MKL A 35 № 415–429 Anni 1648

63 Levélük az uralkodóhoz és a követeknek adott utasítás: MOL MKL Litterae Civitatum (A 28), Civitas Cassoviensis, № 61.

64 Levele III. Ferdinándhoz (Nagyszombat, 1648. november 24.). MOL MKL A 30 № 217.

65 A ferencesek, az egri káptalan (1649: 38. tc. CIH III 545–547.) és püspökség mellett 1654-ben a jezsuiták is megjelentek, akiknek kollégiuma mellett Kisdy Benedek 1657. évi alapításával valójában egy egyetem (*Studium Universale, Academia*) is létesült. WICK BÉLA: *A jezsuita rend története Kassán* (Klny. a Katholikus Lelkipásztor című folyóiratból), Pozsony 1931, 13–15.

66 Révész K.: *Százéves küzdelem*, 66–79. A 1649 során történetekre a RÉVÉSZ által kiaknázott KVL mellett a MOL számos olyan forrást őriz még, amelyek számos ponton kiegészítik eddigi ismereteinket: MKL A 33 Fasc. 13, № 125. № 132 [mellékletekkel]. № 133 [mellékletekkel]. № 145 [mellékletekkel]. № 153 [mellékletekkel] № 168 [mellékletekkel]. № 191. № 217 [mellékletekkel]; valamint MKL A 35 № 250. № 301. № 314. № 375. № 383. № 403. № 404. № 445. № 447; továbbá 1650-re A 32 № 687 ex Anno 1650.

67 Az 1647: 18. és 19. tc-t az 1649-i 12. tc. erősítette meg súlyos szankciók kilátásba helyezésével. (CIH III 532–533.) Az 1649. évi 21. tc. 600 Ft bírsággal fenyegette meg Kassát, ha megint elszabotálja a beköltözést elrendelő 1647: 109. tc. érvényesítését. CIH III 494–495 és 536–537.

68 CIH III 534–537.

69 CIH III 570–571.

szlavonországi városok kiváltságait több kedvező kitétel kíséretében, külön törvényben erősítették meg (1649: 15. tc.).⁷⁰ A nemesi előjog sérelemmentességét ki mondó korlátozó záradék e rendelkezés erejét részben korlátozta, de az általános megfogalmazás tág teret hagyott az esetleges további törvényértelmezési huzavonának. Kassának az 1647. évi 19. tc. obstrukciójára kihegyezett taktikája, a vallásügy előtérbe helyezése a lehetőségekhez mérten eredményesnek bizonyult. S bár az eddigi kutatás a főbb tendenciákat helyesen állapította meg, korántsem lehet az 1647. évi városellenes törvényeknek akkora gyakorlati jelentőséget tulajdonítani, mint eleddig. A fentebb elősorolt történések bizonyítják: a szabad királyi városok polgársága nem lebecsülendő teljesítményre volt még képes a 17. század derekán.⁷¹

FÜGGELÉK*

1.

Győr, 1648. június 3.

Draskovich György győri püspök, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 666 ex Anno 1648. – s.k.)

Sacr^{at}issima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clemen^tissime.

Iubet Maiestas Vestra, ut opinionem meam perscribam ratione quinque Civitatum superioris Vngariae, ac in particulari Civitatis Cassoviensis prorogatorium mandatum expetentium, quo executio novorum articulorum contra dictas Civitates editorum usque ad futura Comitia differatur.

Mea quidem tenuis opinio ac sententia, Sacra Maiestas, ea est, ut articulis illis satisfiat, executioni mandentur, et nulla prorogatio concedatur, ob hasce rationes. 1°. quia referendo sese Maiestas Vestra ad articulos errare non potest, nemo quicquam Sac^{at}issimae Maiestati Vestrae iure poterit ob 'cere. 2°. quia Maiestas Vestra promisit in ipsismet articulis, quod eos et ipsamet observabit, et per omnes alios observari faciat. 3°. prout nunc articulus 19. statuit Helveticae sive Calvinisticae confessionis exercitium Cassoviae, ita etiam articulus 18. in eadem Civitate decrevit exercitium religionis Catholicae: quod si ille articulus infringetur vel prorogabitur, ita huic quoque facile poterit contingere, unde religio Catholica graviter patietur. 4°. si in multis locis Helvetica lues, vigore novorum articulorum admissa est, etiam ubi nunquam antea

70 CIH III 534–535.

71 Teljes visszaszorulásukról talán csak 1687 utántól lehet beszélni. Vö. KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest 1983², 46.

72 Az iratokat klasszikus latin helyesírással hozom. A megszólításoknál és a névszóknál azonban meghagytam a nagy kezdőbetűket, s ugyancsak megtartottam néhány a korra jellemző, szóközben előforduló sajátosságot (pl. *litterae*, ob 'cere etc.) – A *Ráday Gyűjtemény évkönyvében* (VIII, 253–278) – a kéziratok sajnálatos elcserelődése folytán – a dolgozatnak egy korábbi, s a forrásokvegeket tekintve összeolvasatlan változata látott napvilágot. Jelen közlést emiatt elengedhetetlennek tartottam.

fuit, uti hic (proh dolor) Iaurini: cur non admittatur in Civitate Cassouiensi, in qua antea quoque viguit, et absque hoc tota est haeresi infecta. 5°. praedictae quinque Civitates, ac praecipue Cassouiensis omnium in Vngaria rebellionum est origo, caput ac sedes, ideoque nullam Sacratissimae Maiestatis Vestrae gratiam aut prorogationem merentur. 6°. nullum maius detrimentum religio Catholica patietur per Calvinisticum exercitium, quam si tantum Lutheranum exercitium habeatur, quia idem Daemon est uterque. 7°. quin potius politica ratio suadet, plures sectas Cassouiae praesertim permittendas esse, nam si tantum unam sectam Lutheri sequentur, erunt magis unanimes ac fortiores contra Catholicos: quod si etiam Caluinistica secta inducetur, mordebunt illi quidem acriter seipsos, Catholici vero tanto maiori tranquillitate fruentur. 8°. et quia absque dubio Princeps Transylvaniae pertinacissimus Caluinista, Cassouiae in suo dominio, Calvinistas armis etiam proteget ac tuebitur; si Sacratissima Maiestas Vestra ad favorem Lutheranorum non permittet articulum pro Calvinistis editum, per mandatum prorogatorium executioni dari; facile his temporibus oriri poterit occasio novae dissensionis ac pugnae inter Maiestatem Vestram et dictum Principem: quae omnino vitanda est. Itaque articuli illi exequendi sunt, et nulla prorogatio concedenda. Commendo me gratiae ac clementiae Sacratissimae Maiestatis Vestrae quam humillime. Iaurini 3. Iunii 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus Capellanus

Georgius Draskovith

Episcopus Iaurinensis m.p.

2.

Nagyszombat, 1648. június 3.

Széchenyi György veszprémi püspök, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 631 ex Anno 1648. – eredeti)

Augustissime Imperator, Domine, Domine Clementissime.

In proxime praeteritis huius regni Comitibus, quinque illis Civitatibus Superioris hungariae [!] praeiudiciosa quaedam conclusa fuisse, certissimum est, et in particulari Civitas Cassoviensis, quod exercitium Helveticae Confessionis admittere nolit, excusationem videtur habere, tum ex eo, quia neque antea tale exercitium publicum ibi fuerit, tum quia ipsi Cives illius sectae id non postulent, nihilominus executionem novellorum illorum Articulorum medio benigni mandati prorogatorii Vestrae Sacratissimae Maiestatis ad futura usque Comitibus differi et prorogari non adeo suaderem, ne forte daretur occasio conquerendi, quasi Vestra Sacratissima Maiestas nolit effectuari articulos, siquidem quod in uno viderint, id in aliis etiam fieri suspicarentur. Verum censerem humillime, committendum esse hoc negotium Illustrissimis Comitibus Palatino Huius regni et Iudici Curiae Vestrae Sacratissimae Maiestatis, qui per modum amicabilem compositionis sese inter dictos Cives Cassouienses et Comitatus Comitatensis AbaVyuar interponerent, et auditis iis, quae utrinque afferentur, ea complanare

placide modis omnibus adlaborarent, et tandem quicquid ⁴concluderent, id Vestrae Sacratissimae Maiestati referrent altius et exactius determinandum et disponendum. Caeterum Sacratissimam Maiestatem Vestram diutissime feliciter regnantem et triumphantem valere desiderans. Datum Tyrnaviae die 3 Mensis Iunii Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s.k.:]

Humillimus Subditus et Capellanus

Georgius Széchényi
Electus Episcopus
Wesprimiensis m.p.

3.

Pozsony, 1648. június 4.

Lippay György esztergomi érsek, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Archiepiscoporum (A 30),
N: 228 ex Anno 1648. - s.k.)

Sacratissima Caesarea ac Regia Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Instantiam quinque Civitatum liberarum apud Maiestatem Vestram plenam esse difficultatibus et valde intricatam non diffiteor. Ex una enim parte, licet indigerent Civitates emendatione in multis, utpote qui plus aequo insolescere et privilegiorum suorum occasione Nobilitarem libertatem intra moenia opprimere viderentur. Haec tamen eorum correctio modum plane excessit, et cum aridis ac nocivis ramis, viridia quoque et utilia amputavit.

Caeterum ut Maiestas Vestra dilatorio eiusmodi mandato Regni totius ac sua statuta subpendat, vel etiam executionem tollat, non existimo id posse fieri absque laesione libertatum et iurium Regni, et hac semel aperta ianua nihil certum, nihil stabile et constans in Regni constitutionibus esse posset, sed omnia ulteriori dispositioni ac suspensioni Regiae in Cancellaria paterent, quod ipsi nolent admittere.

Ab altera vicissim parte civitates istae videntur ad extrema se resolvisse, et armis se paratos esse defendere iura sua haud obscure iactant, imo et contemnunt tum ipsum principem et eius mandata, tum etiam vicinos Comitatus, et magis quam unquam studiosos Calvinistas, aliosque huius sectae asseclas verberibus et contumeliis afficiunt, processusque Comitatum impediunt, qua spe et praesidio freti non satis assequor, cum ipsi principi et Comitatus tanto magis si auxilia Maiestatis Vestrae accedant, resistendo, sint impares, etiamsi quod communiter fertur aliarum civitatum imo et Saxoniarum in Transylvaniam quibus ligam inivisse feruntur vires et arma componantur.

Suspicio magis in Turcarum subiectiones ipsos confidere, et eorum patrocinio ab armis forte principis defendi. Ex istis igitur et similibus causis, rem hanc satis difficilem et perplexam esse existimo.

Mea igitur tenui opinione, si Maiestas Vestra ex rationibus recensitis gratiam aliquam intendit facere, et istis civitatibus favere, id non expresso suo mandato et dilatorio decreto faciat, sed potius conniventia quadam aut dissimulatione, in quo ut clarius meipsum explicem, in negotio religionis habent ipsi plausibilem rationem Cassouienses, eo quod expresse in articulo contineatur, quod ad instantiam Civium debeat Calvinismo templum assignari, iam quia id non petunt cives, imo recusant, mitigato etiam principe potest hoc in defensionem civium applicari et tam principi, quam Comitatus obici, et per hoc tempus quoque labetur interea.

Si Maiestas Vestra in altera quoque parte petitionis ipsorum ne iudices Regni adversus eos mandatis confligant, velit habere benignam rationem, poterit id ad partem confidenter sive aliquo decreto dilatorio, tribus Regni Iudicibus, Palatino, Iudici curiae, et personali intimare, ne saltem ad mandata cum evocatione procedant. Tanto magis in tertio contra primores Cassouiensium, in articulo intimatam inquisitionem differre, Domini quoque palatini Eperiessium descensui varia nec vana obstacula obversari.

Et haec quidem ita si Maiestas Vestra inclinata sit, ac nonnihil in partem civium propendere, eisque gratiam facere velit. Alioquin certe Cassovienses meriti sunt quasvis poenas ob ipsorum perfidiam nec aliae civitates fuerunt sine culpa, et iusto dei iudicio, per principem, ob quem perfidi et rebelles fieri non dubitarunt castigantur. Verum est et alterum, si Calvinismus Cassoviam introductus fuerit, Lutheranos ab iis et Catholicis brevi opprimendos, et Cassoviae exemplo etiam in alias liberarum civitates, pedem imposituros, crudos istos est [!] sanguineos Calvinistas.

Servet Deus Maiestatem Vestram in annos quamplurimos incolumem et gloriosam. Posony, 4 Iunii 1648.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimus Capellanus

Georgius Lippay

Archiepiscopus Strigoniensis m.p.

4.

Varasd, 1648. június 5.

Zrínyi Miklós horvát bán, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones (A 33), Fasc. 16, ad N= 44. - eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis, ac fidelium servitiorum meorum in gratiam Vestrae Sacratissimae Maiestatis demissam subiectionem.

Benignas Vestrae Maiestatis Sacratissimae literas cum eo, quo par est, honore, ac reverentia in eo accepi, ut opinionem meam super prorogatoriis per quinque Civitates superioris Hungariae postulatis, Vestrae Maiestati Sacratissimae perscriberem.

Et quantum ad Articulum 19 ultimae Congregationis de Templo, Parochia et Scholae [!] pro Incolis Helveticae Confessionis in Civitate Cassoviensi conditum, certe bonum et desiderandum esse putarem, si progressus eiusmodi adversarum Catholicae Religionis Confessionum, non solum prorogatoriis, sed etiam aliis modis sine maiori

periculo et damno, ac salva tranquillitate publica impediri posset. Sed quia ille articulus ad querulosam non tantum Incolarum Civitatis Helveticorum, sed etiam Regnicolarum instantiam conditus est, et Civitatem Principi resignatam tangeret, verendum est, ne maior aliquis exinde motus sequatur, ac proinde videretur minus malum tolerandum. Deinde admissis contra executionem Articuli 19, contra Helveticos prorogatoriis mox illa eadem Civitas, eo exemplo contra Catholicos etiam, et adversus articulum 18 immediate praecedentem, a Principe, vel Prothonotario Helveticae Confessionis illic constituto, similes prorogatorias sollicitare, et obtinere posset, unde forte Catholicae Religioni maius subsequeretur detrimentum. Demum, quia Vestra Sacratissima Maiestas, in puncto quinto postremi Diplomatis, et in Conclusionem eiusdem ad Constitutionem et observationem talium articulorum sese in Verbo Regio etc., clementer obstrinxerit, videretur de communi Iure, id quod semel admissum est et sine periculo tolli non potest, tolerandum, et Dei correctioni relinquendum esse, quia pacta etiam Haereticis dicerentur servanda, licet non facile concedenda.

Quantum vero ad alios articulos contra Civitates in aliis Politicis conditos ex Decretis Regni constaret, privatis ipsorum privilegiis, per publicum Statutum derogari potuisse. Deinde articulus 81 postremae Diaetae Conditionem ipsorum non deteriorem, sed aequalem Nobilibus faceret, et alioquin indignum, et minus iustum foret, si infimus Civitatum Status pro maleficiis et potentiis per ipsas patris maiori aliqua, quam reliqui superiores Status libertate frueretur, et per hoc maiorem habeat ad patranda eiusmodi animum et licentiam. Quare etiam existimarem Prorogatorias eiusmodi in praeiudicium reliquorum trium Statuum contra reliquos articulos et publica Statuta concedendas non esse. Quod tamen altiori Vestrae Sacratissimae Maiestatis Iudicio demisse submitto, et mea humillima obsequia gratiae Vestrae Sacratissimae Maiestatis sub'cio, florereque et regnare Vestram Sacratissimam Maiestatem diutissime et foelicissime ex animo desidero. Varasini, die 5. mensis Iunii, Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus, ac perpetuo fidelis Servitor

[s.k.:]

C. Nicolaus a Zr

[Kívül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae etc. Regiae Maiestati etc. Domino Domino mihi Clementissimo. [P. H.]

5.

Szécsény, 1648. június 8.

Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 626 ex Anno 1648. - eredeti)

Sacratissime Imperator, Domine, Domine clementissime.

Benignas literas Vestrae Maiestatis de dato 15 elapsi Mensis Maii, hic in lustratione Confiniorum existens, hodie humillime accepi, in quibus Vestra Maiestas clementer intimat, querulose exposuisse cives quinque liberarum Regiarum Civitatum in superiori Hungaria, esse nonnulla in proximis Regni Comitibus edita Statuta, antiquis Privilegiis et libertatibus ipsorum praeiudiciosa et contrariantia, ac in particulari quidem Civitatem Cassouiensem urgeri a Comitatu Abau'variensi, ut iuxta eadem Statuta novissimae Diaetae, locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helvetiae Confessionis Concivibus et incolis eiusdem Civitatis assignetur, demissequae eosdem Civitatenses instituisse executionem earundem Constitutionum ad futura usque Regni Comitibus differri et prorogari, ad idque Vestram Maiestatem inter alios suos Consiliarios et meam tenuem opinionem pro ulteriori Resolutione perscribendam clementer mihi demandare.

Quae res, Clementissime Domine, cum uti altiores, quam ego tenui opinione mea concipere possem, videatur habere considerationes, ita vix suadere possum ad hanc, vel illam partem potius, Vestra Maiestas Sacratissima clementer sese resolvere dignabitur, ponderando tamen circumstantias rei et sequelas, non dubito, quin sentiant iidem Civitatenses moderna Statuta praeiudicari antiquis ipsorum libertatibus, sed utinam, Clementissime Domine, non haberemus plura etiam eiusmodi Statuta, quibus antiquas libertates et consuetudines nostras praecipue in negotio Religionis, non nihil laesas et turbatas sentiremus, ad quae tamen, cum Vestra Maiestas Sacratissima pro qualitate illius temporis non tantum sese, sed et alios fideles suos firmiter observanda sub verbo suo Regio in Confirmatione Articulorum clementer obligavit, observare cogimur, et si nos, qui sumus domini terrestres non minorique, quam reliqui Status et Ordines libertate et Privilegiis utimur, prorogationem executionis superinde editorum Articulorum urgere non possimus, non video rationem, quare dictae Civitates, et praecipue Cassouia possit urgere, nisi si forte recenter extincto incendio, fomentum ignis subministrare intendat; patiat, Clementissime Domine, legem ipsam, quam ipsamet causavit, si enim iidem Cassovienses per conniventiam et solitam defectionem ipsorum viam huc ad nostras partes parti adversae non aperuissent, minime ad Stabilianda eiusmodi Statuta Regnum accedere coactum fuisset, acceptum sibiipsis [!] referant, si quid in eo nunc se se iniuriari sentiunt, in quo sub imperio Vestrae Maiestatis se se ipsos absque omni iniuria fuisse gestiebant, praestat eos aliquid in eo pati, in quo et nos omnes pati causaverunt, quam ut antequam Comitibus celebrentur, recenter et adhuc vix bene sanatum vulnus Regni refricetur et recrudescat, unde enim et hactenus magis, quam ex non observatione eiusmodi Statutorum occasio tot malorum, quae et novissime passi sumus, causabatur, unica talis scintilla, magnum iterum inter tot bellorum tempestates, in Regno excitare poterit incendium.

Haec est, Clementissime Domine, tenuis de petitis et exigua opinio mea, stabit tamen in clementi arbitrio Vestrae Maiestatis, qualiternam ipsis pro bono etiam pacis et tranquillitatis Regni et praecavendis malis sequelis se se resolvere clementer dignabitur. Servet Deus Vestram Maiestatem Sacratissimam diutissime salvam et incolumem. Datum in praesidio Szecheniensi, die 8. Iunii. A^{nno} 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s.k.:]

Humillimus, ac subiectissimus servus

Comes Ad. Forgach m.p.

[Kívül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestati etc. Domino Domino clementissimo. [P. H.]

6.

Galánta, 1648. június 16.

Esterházy Dániel cseszneki kapitány, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 622 ex Anno 1648. – eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis ac fidelium servitorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae humillimam, perpetuamque subiectionem.

Intellexi humillime ex benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandato ex Arce sua Pragensi decima quinta die mensis Maii proxime praeteriti ad me dato supplicare Maiestati Vestrae Iudices et Iuratos Cives quinque Liberarum Civitatum superioris Hungariae, quatenus dignaretur Maiestas Vestra Sacratissima Executionem nonnullorum Articulorum in proxime praeterita Regni Diaeta de Liberis Civitatibus, et in particulari de loco idoneo et sufficienti pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et Incolis in Civitate Cassoviensi assignando editorum medio benigni Prorogatorii Mandati sui ad futura usque Comitia differri et prorogari; gratioseque cupere Maiestatem Vestram exinde meam quoque exilem opinionem dari.

Volens itaque benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae Mandato pro debita fidelitate obsequens esse, paucis, ne fusus sim, scribo advertere me praenominatos quinque Civitatum Iudices et Cives omnes omnino Articulos tam in communi de iis in proxima Diaeta publica conditos, quam etiam in particulari Articulum decimum nonum, eorumque Executionem ad futura usque Comitia prorogari velle.

Quantum igitur ad Articulos in communi de Civitatibus editos; certa est Regula Iuris, Clementissime domine, leges sine Executione nullius esse firmitatis: Accedit, Leges et statuta ex antiqua Libertate ac Consuetudine istius Regni Maiestatis Vestrae Sacratissimae Hungariae condi per populum et Regem, et quemadmodum neque Populus absque Regio consensu, neque Rex absque Populo publica statuta condere firmiter potest, ita tenui meo Iudicio existimo Leges iam et statuta per Regnum condita et per Regiam Maiestatem confirmata, eorumque Executionem non posse vel debere prorogari sine aliquo praeiudicio Dominorum Regnicolarum, praesertim nobilitatis, quorum Libertas alioquin per Cives Liberarum Civitatum in medio eorum satis debilitata, in iisdem statutis potissimum roboratur.

Ad haec pro moderni temporis ratione Tricesimarum quoque modalitas in iisdem Statutis et Articulis praescribitur, et non nihil medio tempore decederet proventibus Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regiis ex parte iam ad exhaustos Confinarios per Maiestatem Vestram benigne deputatis, si instantiis dictorum Civium satis fieret. Non

dubito autem Maiestatem Vestram clementer velle, ne quid ex Proventibus publicis Regiisque ad Confinia ordinatis pauperrimis Confiniariis desit. Ex quibus resolutionem ad hoc postulatum dictorum Civium ad futura usque Comititia in praesentiam Dominorum Regnicolarum re'ciendam esse, eosque illuc relegandos demisse putarem, ubi scilicet similium difficultatum complanationes fieri consueuerunt; salvo tamen Maiestatis Vestrae Sacratissimae altissimo ac aliorum quoque Iudicio.

Ad Articulum Decimum nonum subiungo decerni quidem in eo Articulo, ut in Civitate Cassouiensi locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et reliquis earum Incolis assignaretur: Verum tamen, quod hanc assignationem, vel locorum demonstrationem non petentibus, vel non postulantibus Concivibus et Incolis Cassoviensibus Helveticae Confessionis, Vice Comites et Iudices Comitatum, aut ipse Comitatus urgere possit, nihil de eo in Praecitato Articulo reperio, sed quod dumtaxat Concivibus et Civitatem Inhabitantibus locus is assignari debeat; Ex quo facile elicitur non ad aliorum, sed ipsorummet instantiam iuxta Regni Constitutiones id fieri debere. Cum autem id Concives et Incolae Civitatis Cassoviensis Helveticae Confessionis non urgeant in Comitatu, quin se potius maiori Templo et moderna Parochia ac Schola contentos esse fateantur, Articulum praecitatum in praenotatum sensum declarandum censerem Comitatu, eumque per Maiestatem Vestram Sacratissimam dehortandum, ne Articulum in diversum sensum traheret, sed ab huiusmodi impetitionibus supersederet, quo scilicet hac ratione occasio aliis quoque Comitatibus hoc exemplo idem faciendi praescinderetur. Haec habui Maiestati Vestrae Sacratissimae in praemissis ad benignum Eiusdem mandatum humillime rescribenda, sub'ciendo ea sapientissimo Maiestatis Vestrae iudicio. Eandem in reliquo in Annos complures foelicissime regnare et florere desiderans. Datum in Galantha die 16 Junii. Anno 1648.

[s.k.:]

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus servus ac subditus

Daniel Esterházi m.p.

PÉTER TUSOR

ASPIRATIONS BY THE NOBILITY AND THE URBAN MIDDLE CLASSES TO PROMOTE THEIR OWN INTERESTS AS REFLECTED IN THE PROCESS LEADING TO THE ESTABLISHED STATUS (RECEPTA RELIGIO) OF BOTH ROMAN CATHOLICISM AND CALVINISM IN THE LUTHERAN TOWN OF KASSA

(THE CONCILIUM HUNGARICUM AND THE CAUSE OF RELIGION IN 1648)

The delegates of the town of Kassa had to leave the 1646/1647 assembly of the Estates empty-handed. They were unable to follow the instructions given to them by the town council, i.e. to prevent by all means in their power that the bills interfering with the town's privileges could be passed.

It seems best to take up the thread of narration in 1648, when the application sent by the town of Kassa or rather the league of the towns of Northern Hungary arrived at the royal court which happened to stay in Prague at the time. On this occasion, the towns put down in writing their re-

quest that the enforcement of the laws interfering with their interests as citizens of the free royal borough of Kassa should be left in abeyance until the convocation of the next Diet.

The aim of the obstructive tactics employed by the citizens of Kassa was not the protection of their Lutheran faith alone, and this was particularly true of the kind of procedure they had chosen to achieve this aim. They realized that the legal procedure for the protection of their faith might be usefully serving their other interests, too. As religion was in the focus of public attention at the time, debates concerning religious matters were considered acceptable and proper by the authorities, while debates of civic rights may have been found objectionable. It was no accident that the other towns of the region sided with Kassa, considered to be the capital of Northern Hungary. If they had succeeded, other provisions of the 1646/47 Diet might have been challenged, Article 78 in particular, which seriously menaced the economic competitiveness of the towns by supporting the nobility's efforts to gain ground within them. The citizens' fight was focussed on guarding their civic privileges vigilantly rather than on the rejection of Calvinist aspirations to become an established denomination in the town. This is clearly demonstrated by the fact that the citizens of Kassa would have been willing to come to terms with the Catholics by special agreement, while they were adamant in refusing to agree with their Protestant brethren, the Calvinist gentry of County Abauj, and this assumption is also supported by the not altogether hostile attitude towards their aspirations by the royal court, the traditional ally of the urban middle classes against the nobility in Western Europe.

On 15th May 1648 the Hungarian Chancery issued four documents concerning the matter, signed by Emperor Ferdinand III. The first was addressed to County Abauj, cautioning the nobility against urging the question of Calvinist freedom of worship in the town. Two letters were written to Prince György Rákóczi, of which the first had never arrived to its destination, because the citizens of Kassa begged the king to make some changes in it, and the fourth letter was sent to the members of the royal council, to ask their opinion about the advisability of admitting Calvin's followers into Kassa. It is worth mentioning that the nobility seems to have been interested in the curtailing of civic privileges regardless of their or the citizens' religious affiliation. Fourteen councillors in all received a summons from the king, among others the archbishop of Esztergom, György Lippay, the ban of Croatia, Miklós Zrinyi, the captain general of the mining country, Ádám Forgách, the bishop of Veszprém, György Széchényi, and the bishop of Győr, György Draskovich. It is not quite clear why these particular prelates and magnates were chosen by the king to give their opinion. About half of these high dignitaries sent their answer to the king by return of post. The answer of the others may have been lost or never sent. Not one of the six councillors who had sent an answer recommended that the request made by the citizens of Kassa should be fully granted, i.e. that the monarch should leave in abeyance the enforcement of the articles objected to by the citizens, by issuing a diploma, until the convocation of the next Diet. Most of these consiliarii, however, treated the denominational question at length. It seems from the opinions given by them that the councillors had gained their knowledge of the citizens at the Diets and had no well-founded background information about the matter except for the text of the laws in question. Their ambiguous attitude was motivated by distrust, of both Protestant denominations, and of the citizens of Kassa, because of their having sided with Prince Rákóczi earlier. They probably did not want to harm the interest of the Catholic population, but what seems to have been even more important to them was their reluctance to set a precedent for the citizens of Hungary to subvert the rule of feudal law at will, because in their opinion even the citizens' existing privileges were disturbing and sometimes offensive to those of nobles birth, who had to find, much to their dismay, that the city dwellers were „almost” equal to them.

Though Prince Rákóczi's death and the consequent loss of prestige for Transylvania weakened the Calvinists' position and the town of Kassa soon returned to its allegiance to the Habsburgs, while during György Rákóczi's lifetime it was practically under the sway of the Protestant Prince of Transylvania, by 1650 both the Calvinists and the Roman Catholics succeeded in establishing themselves as accepted denominations in the town. Regardless of their failure to restrain the Calvinists and the Roman Catholics in gaining ground in the town, the action of the citizens of Kassa and their partial success show that the citizens of free royal boroughs could still exercise considerable influence and were still an important factor in Hungarian political life even as late as the mid-seventeenth century.